

І. М. ЛОГУЩЕНКО**ПОЛІТОЛОГІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ІНСТИТУТУ
СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

Розглянуто соціальну відповідальність як політологічну категорію. Визначено її політичну природу, пускові механізми, форми прояву. Встановлено співвідношення соціальної відповідальності з традиційними засадами політичного устрою. Зосереджено увагу на вигодах суспільства та держави в цілому від якісного оновлення соціально-відповідальних зв'язків у сфері політико-владних відносин.

Ключові слова: соціальна відповідальність, соціальна держава, влада, суб'єкти владних відносин, громадянське суспільство, громадянин.

Логущенко И.Н. Политологическое толкование института социальной ответственности

Рассмотрена социальная ответственность как политологическая категория. Определены её политическая природа, пусковые механизмы, формы проявления. Установлено соотношение социальной ответственности с традиционными принципами политического устройства. Внимание сосредоточено на выгодах общества и государства в целом от качественного обновления социально-ответственных связей в сфере политико-властных отношений.

Ключевые слова: социальная ответственность, социальное государство, власть, субъекты властных отношений, гражданское общество, гражданин.

Logushchenko Inna. Political science interpretation of institute of social responsibility

The article considers social responsibility as political science category. Its political nature, buttons of starting, manifestations are defined. It has been ascertained the relation of social responsibility with the traditional principles of the political system. Attention are focused to exploring the benefits for society and the state from a qualitative renewal of social-responsible relations in political and authoritative area.

Key words: social responsibility, welfare state, authority, subjects of authoritative relations, civil society, citizen.

Зараз, коли навіть розвинені соціально-орієнтовані демократичні країни світу переживають кризу соціальних держав, наукова спільнота активно займається пошуком ефективних інструментів розв'язання гострих та швидко прогресуючих соціальних проблем. У численних дослідженнях доведено, що одним із суспільно-значущих інститутів, який спроможний подолати асиметрії соціально-економічного розвитку та встановити стабільну соціальну динаміку, є інститут соціальної відповідальності.

Питання становлення і розвитку соціальної відповідальності почали підніматися в українській науці не так давно – з початком ХХІ століття. Евристичний потенціал цієї міждисциплінарної категорії, як виявилось, зацікавив науковців з різних галузей знань.

Сьогодні, в процесі суспільних перетворень поряд із становленням нових видів суспільного капіталу, інтенсивним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій відбувається швидка сегментація соціального простору, що зумовлює переміщення важелів соціального контролю у політичну сферу. До того ж маємо ряд наростаючих негативних тенденцій в сучасних трансформаційних процесах політико-владних відносин. Зокрема, ознакою сьогодення є: поширення «популярності» свавілля представників державної влади; непослідовність запропонованої ними політики; неспроможність влади в ряді країн виконувати соціальні функції; розповсюдження практики діяльності органів державної влади переважно «в пожежному режимі»; нездатність запроваджуваних в останні роки реформ призвести до позитивних змін, які б мали сталий системний характер, та інші малопримемні явища. Відтак існує нагальна потреба в активізації участі політологічної науки в дослідженні інституту соціальної відповідальності.

Значний внесок у розробку теоретичних засад формування соціальної відповідальності суб'єктів владних відносин здійснили Х. Байер, В. Бакуменко, Б. Венер, В. Винниченко, Ю. Габермас, М. Драгоманов, Ф. Каухман, Т. Маршалл, Ф. Нойман, В. Нікітін, В. Погорілко, Г. Ріттер, І. Савченко та інші.

В той же час політична природа інституту соціальної відповідальності, а також співвідношення соціальної відповідальності з традиційними засадами політичного устрою залишаються недостатньо розкритими. Більше того, соціальна відповідальність представників державної влади перед народом у світовому масштабі є нереалізованою.

Науковцями доведено, що феномен, який є предметом даної статті, повністю впливає з мети соціальної держави, і, зокрема, полягає у наданні населенню шансу на розвиток в умовах стабільно-наростаючої захищеності, соціальної справедливості і добробуту, а також у поповненні прав громадянина додатковими правами учасника політичного та соціального процесу¹.

Такий шанс з точки зору політичної науки може забезпечуватись соціально-відповідальними суб'єктами політико-владних відносин, до яких належить «кожний соціально-активний суб'єкт, що приймає участь у суспільному житті, і який є включеним у систему соціальної взаємодії²» та наділений владними повноваженнями. Це й окремі органи державної влади, і державні посадові особи, і державні та політичні організації й інші органи та установи, утворені для реалізації інтересів

політично домінуючих соціальних груп, а також окремих громадян, держава та громадянське суспільство в цілому.

Якщо звернутися до теоретичних аспектів, то соціальна відповідальність «як універсальна, всезагальна форма зв'язку та взаємозалежності особистості та суспільства виникає зі становленням соціуму і становить собою необхідну умову його існування в якості виокремленої цілісної частини матеріальної дійсності³», а також регулюється відповідними соціальними нормами. Оскільки в суспільстві під впливом різних чинників (історичних, політичних, ментальних тощо) можуть діяти різноманітні формати (набори) соціальних норм, то відповідно і соціальна відповідальність існує в різних її інтерпретаціях.

Так, в тоталітарній державі з централізованою владою соціальну відповідальність розглядають лише як відповідальність громадянина (громадянського суспільства) перед державою. Владні суб'єкти при цьому не несуть соціальної відповідальності перед конкретним громадянином. Зокрема, в Радянській Україні «турбота» влади про задоволення повсякденних потреб громадян виявлялася в нещадному покаранні їх за опір та інакодумство. Держава допомагала певним групам селян за рахунок коштів інших груп, сама нічого не вкладаючи, хоч податки на селян були на той час головним джерелом наповнення держбюджет⁴.

Зовсім інша ситуація спостерігається у демократичних політичних режимах, які забезпечують громадянам певний спектр соціальних прав та гарантій. Тут під соціальною відповідальністю розуміють взаємну відповідальність, що існує як з боку держави перед громадянином (суспільством), так і з боку громадянина перед державою (суспільством).

Однак, взаємна залежність цих суб'єктів зумовлює появу діалектично-суперечливих відносин, в ході яких відбувається зіткнення інтересів та можуть виникати кардинально протилежні позиції. Як стверджує І.Савченко, урівноважити їх можна за допомогою конституційно-правового регулювання⁵. Однак, на нашу думку, на практиці цього виявляється замало, оскільки встановленням певних законодавчих обмежень не завжди можна забезпечити (вже не кажучи посилити) соціальну відповідальність суб'єктів владних відносин. Окрім того, де-факто представники державної влади (президент, уряд, парламент тощо) перебувають у привілейованому становищі щодо більшості законотворчих процесів і саме вони є кінцевою інстанцією, де «народжується» той чи інший законодавчий акт. Тож обмеження можуть бути встановлені таким чином і в такому об'ємі, як це буде вигідно саме носіям державної влади. Наприклад, юридична гарантія недоторканності окремих категорій осіб (депутатів, дипломатів, суддів, парламентарів тощо) та індемнітет, які існують сьогодні в різних варіаціях в ряді країн світу,

що нібито полягають в «забезпеченні безперешкодного та ефективного здійснення посадовою особою своїх функцій»⁶, насправді можуть приховувати інший зміст, зокрема, забезпечувати правову можливість уникнення відповідальності або певного примусу, які могли би бути застосовані за звичайних обставин.

Відповідно до цього, на нашу думку, баланс між суперечностями влади і громадянина має також забезпечуватися високим рівнем соціальної активності та організованості народних мас. Важливо, щоб громадяни в цьому розумінні не просто мали декларативно проголошені свободи і права, а й реальну можливість та внутрішнє переконання уміло й активно застосовувати їх на практиці. Наприклад, регулярно цікавитися справами владних суб'єктів, користуватися правом вільної критики та надавати негативну оцінку їх діяльності, активно протистояти беззаконню, виражати незадоволення або недовіру будь-яким суб'єктам влади, не виконувати «злочинні» розпорядження, накази тощо.

Таким чином, соціальна відповідальність суб'єктів політико-владних відносин виникає за умов прямого поєднання суспільного соціального контролю, що полягає в активізації соціальної відповідальності кожного учасника суспільства, та конституційно-правового регулювання, в ході якого встановлюються законодавчі обмеження активності державної влади стосовно особистості, а також визначаються її конкретні зобов'язання, спрямовані на забезпечення інтересів громадян.

Однозначної підтримки заслугоує ідея паритету індивідуальної (колективної) та державної соціальних відповідальностей. Зокрема, І. Савченко стверджує, що превалювання індивідуальної (колективної) відповідальності громадян перед державною або превалювання соціальної відповідальності держави по суті суперечать змісту соціальної держави. Більше того, на нашу думку, асиметрії соціальної відповідальності на користь держави або громадянина неодмінно призведуть до певних дисбалансів у процесі суспільного розвитку.

Водночас, якщо соціально-безвідповідальне суспільство (громадянин) отримує негативні наслідки своєї діяльності (бездіяльності) у формі зниження якості життя та добробуту, так би мовити, автоматично, то негативні наслідки для державних посадових осіб та органів державної влади не наступають без спеціального втручання або застосування певних механізмів.

Ще науковці радянських часів вбачали сутність соціальної відповідальності в обговоренні вчинку у світлі діючих соціальних норм і цінностей, з метою покладення на суб'єкта, що його здійснив, позитивних чи негативних санкцій⁷. Ідея оцінювання соціальної відповідальності влади з винесенням відповідного вердикту форсується і сьогодні.

Зокрема, існує одностайне переконання, що влада створюється для народу, а не народ – для влади. Народ, як єдине джерело влади, є абсолютним, що включає в себе всю повноту влади та делегує свої повноваження державним органам і органам місцевого самоврядування на підставі цивільного договору народу з владою – Конституції. Отже, якщо народ обирає органи влади, то він має повне право «спитати» з них за результати їх діяльності. Ю. Мухін з цього приводу розробив цілий механізм покарання та заохочення представників державної влади, який полягає в тому, що робота парламенту, президента, інших представників влади має оцінюватися народом під час вільних виборів. Результати виборів вирішують подальшу долю можновладців. Так, президент, політика якого призвела до погіршення життя народу, позбавляється, наприклад, президентського утримання після складання повноважень або інших привілеїв, які він міг би мати в результаті позитивної оцінки президентської роботи⁸.

Маємо погодитись з Ю. Мухіним, що заходи покарання та заохочення є безперечно необхідними, оскільки без них складний механізм реалізації соціальної відповідальності влади буде незавершеним. Але наголосимо також і на тому, що покарання та заохочення повноцінно виконуватимуть свою місію за умови їх невідворотності.

Більше того, реалізація інституту соціальної відповідальності у сфері владних відносин має включати дієві механізми недопущення до влади осіб, які здійснюють або раніше вчинили антиморальні вчинки, та народні важелі відсторонення від влади недостойних і «неспроможних» державних діячів. В першу чергу існує необхідність перегляду строків повноважень парламенту та президента, які в багатьох країнах світу, і в тому числі в Україні, складають близько 4-5 років. Справа в тому, що всі суспільні процеси сьогодення значно пришвидшилились. Все, що раніше відбувалося за 10 років, довершується вже за 2-4 роки. Тож, на нашу думку, такі довготривалі терміни повноважень та, відповідно, проведення виборів лише раз на 4-5 років обмежують реалізацію соціальної відповідальності влади народу.

Таким чином, основною доктриною концепції соціального контролю є прямий або опосередкований тиск на органи державної влади та державних посадових осіб з боку суспільства, в ході якого обмежується свобода дій владних суб'єктів, а їх діяльність спрямовується в строго визначеному напрямі, *незалежно від бажання*.

У цьому вбачається суттєва різниця між пусковими механізмами соціальної відповідальності президента, уряду, парламенту, інших владних суб'єктів та пусковим механізмом соціальної відповідальності громадянина. Останній має усвідомити суспільні проблеми та *добро-*

вільно взяти на себе відповідальність за наслідки своїх або чужих суспільних дій, керуючись фактично інстинктами самозбереження.

Пояснюється такий феномен дуалістичною природою соціальної відповідальності влади. Так, будь-яка посадова особа, наділена владними повноваженнями, є уособленням щонайменше двох іпостасей. По-перше, це є людина-громадянин, яка, як уже було сказано вище, має *добровільно* прогнозувати та враховувати соціально-значимі наслідки своєї діяльності, попереджувати та мінімізувати ризик і шкоду стосовно інших суб'єктів, а також піклуватися про інших членів суспільства⁹. По-друге, це «найманий народом працівник», на якого покладаються обов'язки та надаються права і повноваження для досягнення єдиної мети – своїми діями організувати населення на захист народу (майбутнього і теперішнього покоління) від духовного та матеріального погіршення життя. Тому народний обранець *зобов'язаний* діяти тільки у напрямі забезпечення реалізації вищевказаної мети, відсуваючи особисті інтереси на другий план. В той же час, соціальна відповідальність посадовця-носія влади має статус солідарної, оскільки він не звільняється від соціальної відповідальності громадянина і несе соціальну відповідальність народного обранця з владними повноваженнями.

Таким чином, під **соціальною відповідальністю як політичною концепцією** пропонуємо розуміти «певний соціально-політичний стан»¹⁰ або форму регулювання соціально-політичної поведінки як суб'єктів владних відносин (органів державної влади та державних посадових осіб), так і окремих громадян та суспільства в цілому, що означає їх взаємне свідоме, добровільне або примусове сумлінне ставлення до прийняття суспільно-значимих рішень та забезпечення соціальних норм, прав і свобод людини, за якого неминучі негативні наслідки і позбавлення є нормальною реакцією на випадки незадовільного виконання соціальних функцій та гарантій для будь-якого з вищевказаних суб'єктів.

Оскільки основою соціальної відповідальності є базова та життєво значима потреба суспільства в соціальному благополуччі, зовнішній її прояв з позиції політичної науки, перш за все, полягає в ефективному управлінні суспільно-політичними процесами, в ході якого забезпечується нарощування не тільки економічної потужності країни, а й кількісних та якісних показників в інших сферах суспільного життя, зокрема, таких як соціальна, духовно-моральна, культурно-освітня, науково-технічна, оборонна тощо. Відтак, інструментами реалізації соціальної відповідальності є соціальна політика та соціальна структура населення.

На засадах світового досвіду можна сформулювати критерії, дотримання яких дає змогу визначити соціально-відповідальне здійснення

владних повноважень, яке забезпечує реалізацію функції «служіння влади народу»:

- дотримання та реальне виконання владою проголошених цілей, програм, обов'язків і обіцянок;
- регулярне звітування носіїв державно-владних повноважень перед народом про виконані завдання та проведену роботу*;
- відкритість і прозорість рішень та дій влади, бюджетного планування та витрат, які здійснюються нею в процесі реалізації політико-владних функцій;
- широке застосування механізмів виявлення суспільних настроїв, соціальних настанов і потреб суспільства;
- «чутливість» влади до запитів громадян;
- здатність влади визнавати та швидко виправляти свої помилки тощо.

Зауважимо, що впровадження соціальної відповідальності у сфері владних відносин є, на нашу думку, тим завершальним етапом, без якого досліджуваний феномен не буде цілісним, а його дійсний потенціал використовуватись нерационально. Довести дану думку можна, провівши таку аналогію. Фундамент будинку – це індивідуальна соціальна відповідальність (відповідальність кожного громадянина); стіни, вікна і двері – колективна або корпоративна відповідальність; дах – соціальна відповідальність у сфері владних відносин (соціальна відповідальність держави). Остання, хоч і знаходиться зверху, проте не є головною. Якщо дах стане протікати, це спричинить масу незручностей як для фундаменту, так і для стін. Довготривале залиття врешті-решт зруйнує будинок.

Більше того, вигодами від впровадження соціальної відповідальності у сфері владних відносин є не тільки покращення соціального іміджу держави на національному рівні. Активна соціальна позиція формуватиме позитивну думку про таку країну в інших державах світу та забезпечить зростання довіри світової спільноти. З соціально-відповідальною країною, яка має соціально-відповідальну владу, охоче формуватимуться нові партнерські відносини, оскільки вона швидко і легко забез-

---

* Зокрема, у Великобританії публічне звітування представників державної влади вже стало звичайною практикою. Так, прем'єр-міністр М. Тетчер кожного тижня піддавалася найвибагливішому «допиту» в парламенті з 15–20 питань, які ніколи не були відомі заздалегідь. Зазвичай на підготовку вона витратила по чотири години. Така форма контролю не тільки виховує відповідальність, а й сприяє систематичному осмисленню власної діяльності, визначення сильних та слабких її сторін. Той, хто цього не робить, звужує власні можливості пізнання глибинних процесів управління державними справами.

печить собі репутацію серйозного та надійного партнера на світовій міжнародній арені.

В індивідуальній та груповій поведінці, яка склалася в українському суспільстві, домінує прагнення до задоволення егоїстичних потреб та інтересів, нехтування запитами інших членів соціуму та оцінювання навколишнього світу з позиції «вигідно – не вигідно», що не тільки свідчить про кризу української системи цінностей, а й пояснює чому влада в Україні хронічно хворіє на «політичну імпотенцію».

Така ситуація обумовлює історичну необхідність якісного оновлення відповідальних зв'язків у всіх сферах суспільства, в тому числі у сфері політико-владних відносин. Кожний «елемент» усїєї ієрархічної системи людства має усвідомити потребу в неухильному виконанні вимог конституційних та законодавчих приписів, у необхідності глибокої реструктуризації соціального устрою та суспільної свідомості.

Зважаючи на вищевикладене, без перебільшення можна сказати, що для становлення та утвердження принципів демократичного суспільства, підтримки стабільності політичних систем, досягнення далекосяжних прогресивних наслідків світового розвитку соціальна відповідальність влади має стати системоутворюючим принципом світового політичного процесу та іміджевою характеристикою будь-якої сучасної соціальної держави.

1. *Хабермас Ю.* Демократия. Разум. Нравственность / Ю. Хабермас // Московские лекции. – М. : Знание, 1995. – С.44-45. 2. *Савченко І.Г.* Соціальна відповідальність в контексті розбудови соціальної держави в Україні / І.Г. Савченко // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістри», 2005.– №2(24) : у 2 ч. – Ч.1. – С. 55-63. 3. *Шибко О.* Що об'єднає українців? / О. Шибко // Персонал плюс : Всеукраїнський загальнополітичний освітянський тижневик. –2012. – № 1 (459) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://www.personal-plus.net/459/8784.html>. 4. *Хома Н.М.* Моделі соціальної держави: світовий та український досвід : монографія / Хома Н.М. – К. : Видавництво «Юридична думка», 2012. – С.185-187. 5. *Савченко І.Г.* Цит. праця.– С.55-63. 6. *Рішення* конституційного суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність): Конституційний Суд; Рішення від 27.10.1999 № 9-рп/99. 7. *Мальцев Г.В.* Конституция СССР и вопросы социальной ответственности / Мальцев Г.В. // Конституция общенародного государства: Вопросы теории / под общ. ред. Л.Ф. Ильичева, Д.А. Керимова. – М. : Юрид. лит., 1979. – С. 238. 8. *Мухін Ю. І.* Кнут народа / Мухін Ю.І. – М. : Алгоритм, 2008. [Електронний ресурс]. – Режим дрступу : http://www.e-reading.ws/bookreader.php/102161/Muhin_-_Knut_naroda.html. 9. *Белов А. В.* Соціальна відповідальність: зміст та механізм реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук / А.В. Белов. – Волгоград, 2011. – С. 7. 10. *Савченко І.Г.* Цит. праця.– С. 55-63.